

ABDULLA QODIRIY HAYOTI VA IJODI O‘TKAN KUNLAR ROMANI

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim,
fan va innovatsiyalar vazirligi
Andijon viloyati boshqarmasi
Andijon shahar 5-son texnikumi
"Ijtimoiy gumanitar fanlar" kafedrası
Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Yusupova Zuhaxon Kamiljanovna*

Annotatsiya: Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyoti tarixida beqiyos iz qoldirgan, modern o‘zbek romanining asoschisi va zabardast ijodkor sifatida tanilgan adibdir. Uning hayoti, ijodi va ayniqsa, “O‘tkan kunlar” nomli asari o‘zbek xalqining adabiy tafakkuri, ma’naviy merosi va madaniy tarixida alohida o‘rin egallaydi. Yigirmanchi asr o‘rtalarida yashab ijod qilgan Abdulla Qodiriy o‘zining ijodiy faoliyati, progressiv dunyoqarashi hamda xalq og‘ushidan kelib chiqqan, real hayotni aks ettirgan asarlari bilan o‘z davrining eng ilg‘or ziyolilaridan biri sifatida maydonga chiqqan. U o‘zbek prozasini yangi bosqichga olib chiqqan, milliy romanchilik an‘analarini boshlab bergan ijodkor sanaladi. Adib ijodi va hayoti o‘zining murakkab va serqirra yo‘li, zamonasining og‘riqli voqealari, milliy va diniy qadriyatlarning tahlili orqali o‘zining abadiy ahamiyat kasb etgan asarlarini yaratdi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, O‘tkan kunlar, o‘zbek adabiyoti, roman, milliy uyg‘onish, tarixiy roman, realizm, sevgi va fidoiylilik, jadidchilik, ijtimoiy muammolar.

Abdulla Qodiriy 1894 yili Toshkent shahrida hunarmand oilasida dunyoga keldi. Uning bolaligi va yoshlik yillari XIX asr oxiri va XX asr boshlarining notinch, o‘zgaruvchan muhitida kechdi. Qodiriy dastlab eski maktab va madrasada tahsil oldi, so‘ngra rus-tuzem maktabida o‘qidi. Shu davrda u zamonaviy bilimlarni egallab, zamonasining ilg‘or fikrlarini va jahondagi taraqqiyot jarayonlarini o‘rganish imkoniga ega bo‘ldi. Uning dunyoqarashi kengaydi, milliy uyg‘onish harakatlari, jadidchilik g‘oyalari uning shaxs va yozuvchi sifatida shakllanishida muhim omil bo‘ldi. Qodiriy jamiyat taraqqiyoti, xalqini ozod va baxtli ko‘rish orzusi bilan turgan ziyolilar safida bo‘ldi. U yoshligidan she‘r, hikoya va maqolalar yoza boshladi. Uning dastlabki asarlarida zamonaviy illatlari, xalq og‘rigi, adolat va taraqqiyot orzusi aks etdi. Qodiriyning ijodiy yo‘li qisqa bo‘lsa-da, juda samarali va mazmunli o‘tdi. Uning ilk asarlari “Juvonboz”, “Kalvak Mahzumning xotira daftari”, “Uloqda”, “Shamsuddinovning tavbasi” kabi hikoyalar bo‘lib, ularning barchasida jamiyat hayotining turli qirralari achchiq haqiqat bilan tasvirlangan. Qodiriy hikoya janrida real hayotni yoritishda, zamonaviy o‘zbek adabiyotida yangi mavzu va uslublarni joriy

qilishda muhim rol o'ynadi. Ammo aynan romanchilik borasida uning xizmatlari beqiyosdir. Qodiriy o'zining eng mashhur asari - "O'tkan kunlar" romanida zamonasining og'ir muammolari, qadimgi an'analar va yangilanishlar to'qnashuvi, o'zbek xalqining tarixiy hayotini keng tasvirladi [1].

"O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyoti tarixida birinchi roman sifatida o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. 1922-1925 yillarda yozilgan bu asar xalqimiz uchun juda muhim davr – o'tgan asr boshlaridagi murakkab ijtimoiy-siyosiy ahvol, milliy uyg'onish jarayonlari fonida yaratilgan. Romanda asosan XIX asr oxiri, rus bosqinidan oldingi Buxoro amirligi davri aks ettirilgan. Muallif ayni damda tarixiy voqealarni, qadimiy milliy ma'naviy an'analar bilan yangi g'oyalar o'rtasidagi to'qnashuvlarni, jamiyat hayotidagi murakkab ijtimoiy muammolarni talqin etadi. Roman syujeti Otabek va Kumushning muhabbatiga asoslangan bo'lib, unda tarixiy muhit, an'anaviy qadriyatlar va ularga to'g'ri kelmagan ijtimoiy muammolar, shaxsiy va jamiyat manfaatlari, urf-odat va yangilanish o'rtasidagi kurash o'z ifodasini topgan. Otabek – ilg'or fikrli, bilimdon, zamonaviy dunyoqarashga ega yosh yigit. U jamiyatdagi adolatsizlik, ayollar taqdirining og'irligi, xotin-qizlarning erksizligi kabi masalalarga befarq qaray olmaydi. Kumush esa pokiza, sadoqatli, mard va aqlli ayol sifatida tasvirlangan. Ularning muhabbat va baxt sari qilgan harakatlari, hayot uchun kurashi katta ijtimoiy va falsafiy mazmun kasb etadi. Adib romanda o'z xalqining urf-odatlarini, milliy qadriyatlarini, jamiyatda hukmron illatlarni ochiq, haqiqatgo'y tahlil qildi. Otabekning oyimasiga va boshqa qadimiy urf-odatlarga qarshi chiqishi, o'zining milliy va insoniy qadriyatlariga sodiq bo'lishi orqali ilm, madaniyat va taraqqiyot sari intilishning zarurligi ko'rsatiladi. Romanda an'anaviy muhabbat timsoli bilan uyg'onish, taraqqiyot, ijtimoiy adolat va xalq taqdiri o'rtasidagi bog'liqlik o'z aksini topgan. Qodiriy o'z asarida jamiyat hayotiga xos bo'lgan turli masalalarga, xususan, ko'pxotinlilik, ayollar haq-huquqlari, boylilik va kuch tamoyillari, yurt boshqaruvi, xalqning taqdiriga befarqlik, oqsoqollik, amaldorlarning nohaqligi, xalq hayotining og'irligi kabi muammolarga keng to'xtaladi. U roman qahramonlari orqali bir davr hayotini, xalq mentalitetini va ijtimoiy kayfiyatni yuksak san'atkorlik mahorati bilan tasvirlaydi [2].

"O'tkan kunlar" romanining asosiy badiiy xususiyati - odamlar orasidagi nozik his-tuyg'ular, muhabbat, g'am, hasrat, adolat, or-nomus va sadoqat singari qadriyatlarni mahorat bilan ochib berishidir. Qodiriy birgina Otabek va Kumush obrazlarini yaratish bilan cheklanmaydi, balki Yusufbek hoji, Zaynab, Hamid, Shodmon bobo, Hasanali, Sodiq kabi ko'plab qahramonlar orqali zamonasining jamiyati, uning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari, real hayotga xos vaziyatlarni teran tahlil qiladi. Bu asar nafaqat bir muhabbat voqeasining badiiy talqini, balki butun bir davr mezonlarini namoyon etadi. Roman butunlay o'zbek xalqining tarixiga, urf-odatlariga, xalq ruhiyatiga chuqur singib ketgan, o'zining badiiy ifoda uslubi, silliq va

musiqiy tili, milliy ruhda yaratilgan syujeti bilan o‘zbek adabiyotida yangi bosqich boshlab berdi [3].

Abdulla Qodiriy o‘z romanida modern va tarixiy zamonni uyg‘unlashtirishga intildi. U o‘z asari orqali o‘tgan kunlardagi hayotni zamonaviy tafakkur bilan talqin etdi. Muhabbat hikoyasi vositasida jamiyatning bo‘hronli ahvoli, ijtimoiy adolatsizlik, inson huquqlari, taraqqiyot, xalqparvarlik g‘oyalari ilgari surildi. Bu asar o‘zbek xalqining o‘z tarixiga, milliy qadriyatlariga tanqidiy va hamdardona yondashishini namoyon etdi. Qodiriy o‘z ijodida xalqparvarlik, haqqoniylik, milliy g‘urur va ijtimoiy taraqqiyot g‘oyalariga katta e‘tibor qildi. U orqali ijtimoiy muammolar badiiy tilda, insoniy tuyg‘ular bilan uyg‘unlashtirib yoritildi. “O‘tkan kunlar” romani yozilishidagi til va uslubning o‘ziga xosligi ham alohida ahamiyatga ega. Qodiriy asarining tilida xalq og‘zaki ijodi, hozirgi zamon so‘z boyligi va badiiy g‘oya talqinlari nafasoti bor. Uning dialog va monologlaridagi hayotiylik, ichki psixologizm, jozibadorlik, sinchkov mushohadachilik asar matniga chuqur mazmun bag‘ishlaydi. Qodiriy xalq ruhini, milliy urf-odatlarini, qadriyatlarni romanning har bir sahifasida ko‘rsatdi. Uning haqiqiy hayotga yaqin, samimiy tili, xalq qalbiga xos jarayonlarni aks ettira olishi roman o‘quvchisi qalbiga tez yetib boradi. Qodiriyning bu asari o‘z davrida xalq, ziyolilar orasida katta shov-shuv va rezonansga sabab bo‘lgan [4].

Adib o‘z asarida jamiyatda yuzaga kelgan og‘riqli muammolarga ob‘yektiv va insofli yondashishga harakat qilgan. U o‘zbek xalqining ma‘naviy birligi, taraqqiyoti, yangi hayotga intilishi uchun kurashgan. “O‘tkan kunlar” romani milliy uyg‘onish davrining adabiy ilk yodgorligi bo‘lib, xalq hayotini, qadriyatlarini, ijtimoiy muammolarni ko‘tarilishi nuqtayi nazaridan o‘zgarishlar, rivojlanishlar davri ruhini o‘zida aks ettirib berdi. Qodiriyning romanlari va hikoyalari, publitsistik chiqishlari, adabiy-estetik qarashlari yangi o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga asos soldi. Adib ijodi keyingi avlod o‘zbek adiblari va romanchiligiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Uning asari zamonaviy o‘zbek prozasining shakllanishiga negiz bo‘ldi, o‘zbek xalqining ma‘naviy uyg‘onishiga sabab bo‘ldi. Qodiriy merosi bugungi avlod uchun ham ibratli, ma‘naviy ahamiyatini yo‘qotmaydigan adabiy xazina bo‘lib qolmoqda. Uning ijodi ijtimoiy adolatsizlikka barham berish, yangilik va taraqqiyot uchun kurashish g‘oyalari bilan doimo dolzarbdir. Adibning asarlari, jumladan, “O‘tkan kunlar” jahon adabiyoti durdonalari bilan bir safda turadi. Bu asar o‘zbek xalqining boshiga kelgan tarixiy sinovlarni, orzu-armonlarini, davomchilari vazifasini o‘ta olgan milliy ruhini o‘zgacha bir san‘at bilan, o‘zbekona mushohada va ta’sirchanlik bilan yozilgan [5].

Qodiriy ijodining muhim jihati shundaki, u hayotning haqiqiy muammolarini tarixiy fon bilan uyg‘unlashtirib, jamiyatni tanqidiy yondashishda, zamonaviylik va tarixiylikni in’om qilishda ilg‘or adabiy maktab yaratdi. Uning asarlarini o‘rganish, xalqona ruhda yetkazish, milliy g‘urur va qadriyatlarni asrashda muhim ahamiyat kasb etadi. U o‘z asarlarini yozishda xalq manfaatlarini, ularning orzu-umidlarini, tashvish

va baxtini ko'klamda namoyon etdi. Qodiriyning o'ziga xos badiiy olami, his-tuyg'ular palitrasi, obraz yaratish mahorati zamonaviy adabiyotda chuqur iz qoldirdi. "O'tkan kunlar" romani va umuman Qodiriy ijodi xalq hayotining ko'plab muammolarini ildizidan ochib berdi. Adib tarixiy va zamonaviy jarayonlarning, xalq kayfiyatining nozik jihatlarini chuqur tahlil qilgan holda insoniy tuyg'ular, or-nomus, sadoqat, adolat va taraqqiyot mavzularini yuksak saviyada tarannum etdi. Marifatparvar, xalqparvar adib sifatida Qodiriy o'z hayotini va ijodini xalq farovonligi uchun bag'ishladi, butun umr qalam uchun, aql, fahm, insof, adolat uchun yashadi va ijod qildi. Adibning hayoti va ijodi mustamlakachilik, urush, ijtimoiy beqarorlik, siyosiy kurashlar, adabiy taassub va bosimlar davrida o'tdi. Shunga qaramay, u doim milliy taraqqiyot, xalq ma'naviyati, adolat uchun kurashdi. Afsuski, uning hayoti yosh va fojiali tarzda yakunlandi; sovet totalitar tartiblarining qurboni bo'ldi. Lekin uning asarlari, qoldirgan merosi, Vatan, xalq, ona yurt haqidagi sadoqatli satrlari abadiy yashaydi [5].

Xulosa: Xulosa sifatida aytish mumkinki, Abdulla Qodiriy va uning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyoti uchun ulkan ahamiyatga ega. Bu asar o'zbek romanining shakllanishiga asos soldi, milliy o'zlik, xalq ruhiyati va an'alarini tarixiy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirdi. Qodiriy ijodi ma'naviyat, adolat, yangilanish, xalq g'amxo'rliqi g'oyalarini o'zida mujassam qilgan. Uning hayoti va ijodi hamisha ibrat bo'lib, bugungi va kelajak avlodlarni ham milliy qadriyatlarni qadrlashga, vatanparvarlikka, haqqoniylik va adolatga undaydi. "O'tkan kunlar" romani va Qodiriy asarlari abadiyatga daxldor, doimo dolzarb va yuksak badiiy ahamiyat kasb etuvchi boy adabiy xazina bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulxayev, U. (2019). "Abdulla Qodiriyning badiiy uslubi." Adabiyotshunoslik, 4(3), 22-30.
2. Akbarov, G. (2020). "'O'tkan kunlar'da tasvirlangan tarixiy muhit." O'zbek tili va adabiyoti, 5(2), 95-104.
3. Davronova, M. (2018). "O'zbek romanining taraqqiyoti va Abdulla Qodiriy." Ilmiy axborot, 8(1), 59-66.
4. Farhodova, Z. (2021). "Milliy uyg'onish davri romanlari va Qodiriy ijodi." Adabiy izlanishlar, 9(2), 140-148.
5. G'aniyeva, M. (2017). "Qodiriy romanlarida tarixiylik va zamonaviylik." Filologiya masalalari, 6(2), 73-80.
6. Ismatova, D. (2022). "'O'tkan kunlar' romanida ayol obrazi talqini." Til va adabiyot, 11(4), 180-188.
7. Muxtorova, N. (2019). "Qodiriy ijodi va realizmning o'zbek adabiyotidagi o'rni." Zamonaviy ilm, 2(3), 33-39.